

**ENVERÎ'NİN HORASAN HALKININ DİLİNDEN YAZDIĞI
“NÂME-Yİ EHL-İ HORASAN” ADLI KASİDESİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**

**AN ASSESSMENT ON THE ELEGY “NÂMEH-YE AHL-E
KHORASAN/ LETTER OF KHORASAN PEOPLE” WRITTEN BY
ANVARÎ ON BEHALF OF PEOPLE OF KHORASAN**

Abdollah DODANGEH¹

Öz

Sultan Sencer'in döneminin sonlarına doğru yaşanan Oğuz istilası sırasında Horasan bölgesi büyük bir kargaşaya sürüklenmişti. Öyle ki, pek çok şehir ve insan bu kargaşadan doğrudan etkilendi. Sencer'in esir düşmesinden sonra düzeni tekrar tesis etme çabaları başarılı olamamış, onun esâretten kurtulmasından kısa süre sonra ölümü ile birlikte yaşanan düzensizlik devam etmişti. Sultan'ın saray şairi Enverî, Horasan halkının mağduriyetlerini Semerkand hâkimi Rüknüddîn Mahmûd Tamgaç Han'a kaside tarzında yazdığı “Nâme-yi Ehl-i Horasan/ Horasan Halkının Mektubu adlı mektubunda dile getirmişti. Şair mektubunda, Horasan halkının bu kötü durumdan kurtarılmasını talep etmektedir. Çalışmamızda Oğuz İsyanı'nın sebep ve sonuçları üzerinde durulacak, Enverî'nin yazdığı kasidenin tercümesi verilecektir.

¹ Dr. Abdollah Dodangeh, E-mail: abdollahdodangeh@gmail.com

Anahtar Kelimeler

*Büyük Selçuklu Devleti, Sultan Sencer, Oğuz İsyanı, Horasan, Nâme-yi Ehl-i Horasan/
Horasan Halkının*

Abstract

Toward the end of Sultan Sanjar's reign, during the invasion of Oghuz, Khorasan region was dragged to a huge commotion. In fact, many cities and people directly affected by this turmoil. After falling prisoner Sanjar's efforts to re-establish order could not be successful, the irregularities continued in conjunction with his death shortly after his captivity.

Envarî who is the Sultan's poet laureate, had expressed the grievances of people of Khorasan by the elegy (qasîdah) called Nâme-ye Ahl-e Khorasan/letter of Khorasan's people to Samarkand's governor Rukn al-Din Tamgach Mahmud Khan. The Poet is begging the rescue of people of Khorasan from this bad situation. Our study will focus on the causes and consequences of Oghuz rebellion and translation of Envarî's elegy.

Keywords

*Great Seljuk State, Sultan Sanjar, Oghuz Rebellion, Khorasan, Translation of Envarî's Elegy
(Nâme-ye Ahl-e Khorasan/letter of Khorasan's People)*

GİRİŞ

Muhammed b. Muhammed b. Alî-yi Ebîverdi²(Evhadüddîn Enverî, 1126-1189?), künyesinden de anlaşılacağı üzere Horasan'ın Ebîverd ilçesinin Bedene köyünde doğmuştur. Mûsiki, riyâziyât, doğu bilimi, astronomi ve astroloji gibi alanlarda bilgi sahibi olan Enverî, daha çok şair olarak tanınır. Ayrıca tıp ve felsefe alanlarında İbn Sînâ'nın *Uyûnu'l-hikme* ve *Eş-Şifa* adlı eserleri üzerinde dikkatli çalışmalar yapmıştır. Bununla birlikte İbn Sînâ'nın *İşârât* adlı eserini de Farsçaya tercüme etmiştir. Enverî, Sultan Sencer³'in nedîmi olduktan sonra sultanın sarayında bulunmuş ve padişah için yazdığı şiirlerde de ona övgüler sunmuştur. Çalışmamızın konusu, şairin "Nâme-yi Ehl-i Horasan" (Horasan Halkı'nın mektubu)⁴ adlı kasidesi olması hasebiyle Enverî hakkında bu muhtasar bilgiyle iktifa edilmiştir. Selçuklu İmparatorluğu'nun son günlerinde cereyan eden ve bu kasidenin yazılmasına vesile olan siyasî olayları kısaca incelemek yerinde olacaktır.

Sultan Sencer'in Hârizm'e hâkim olduğu dönem, Kutbeddîn Muhammed'i oraya valisi olarak tayin etmiş (1098), o da hayatının sonuna kadar Sultan'a bağlılığını korumuştur. Ancak onun 521-522/1128 senesinde ölümü üzerine Sencer'in emri ile oğlu Atsız babasının yerine geçmiştir. Atsız ilk başlarda Selçuklulara tabi olmuş, ancak Cend ve Mangışlak gibi bölgelere hâkim olduktan

² Enverî'nin hayatı ve düşünceleri hakkında ayrıca bkz. Aşgher Dâdbeh, "Enverî", *Dâyiretü'l-Mu'arif-i Bozorg-i İslâmî*, c. X, Tahran, 1380/2001, s. 403-405; Abdülkadir Karahan, "Enverî Evhadüddîn" *DİA*, c. II, Ankara, 1995, s. 267-268; Dehhuda, *Lugatnâme*, "Enverî", c. III, Müessesesi-i İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1377/1998, s. 3608-3609. Enverî ve Oğuz isyanı ile ilgili bilgi için bkz. Sadık Rızazâde Şafak, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, hş. 1341/1962, s. 176.

³ Büyük Selçuklu Devletinin son hükümdarı olan Sultan Sencer hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydın, "Sencer", *DİA*, c. XXXVI, Ankara, 2009, s. 507-511.

⁴Enverî, Semerkand hâkimi Rüknüddîn Mahmûd Tamgaç Han için kaside biçiminde ele aldığı mektubunu, Horasan halkının isteği üzerine ve bizzat halk ile birlikte yaşadıkları felaketin boyutunu göstermeye çalışmıştır. Söz konusu kaside, Captain William Kirkpatrick tarafından "*The Tears of Khorasan (Horasan'ın Gözyaşları)*" adı ile İngilizceye tercüme edilmiştir. Konu hakkında bilgi için bkz. E. G. Browne, *A Literary History of Persia (Tarih-i Edebiyat-ı İran)*, trc. Gulamhüseyn Sedrî Efsar, c. II, *İntişârât-i Morvârid*, Tahran, hş. 1387/2008, s. 81-82. Enverî'nin "Nâme-yi Ehl-i Horasan, (Horasan'ın Gözyaşları)" adlı eserinin edebî açıdan değerlendirilmesi hususunda ayrıca bkz. Mehmet Vanlıoğlu, "Horasan'ın Gözyaşları", *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl, II, S. 4, İstanbul, 2002, s. 91-108.

sonra siyasî anlamda güçlenmiş ve devlete karşı isyan etmeye başlamıştır⁵. Bunun üzerine Sultan Sencer, 1138, 1143-1144 ve 1147 yıllarında Hârizm'e üç sefer düzenlemiş ve her seferinde de Atsız'ı mağlup ettikten sonra kendisini affetmiştir.

Şüphesiz Selçuklu tarihinin ve Sencer döneminin önemli olaylarından birisi de Sultan Sencer'in Karahıtaylar'a karşı 5 Safer 536/9 Eylül 1141 tarihinde yaptığı Katvan Savaşı sonucunda mağlup olmasıdır. Bu tarihe kadar gelen olaylardan birisi de Hârizmşah Atsız b. Muhammed'in oğlunun Sultan Sencer tarafından öldürülmüş olmasıdır. O sırada Maverâünnehir bölgesinde bulunan Atsız, Selçuklulardan öcünü alma düşüncesiyle, Mâverâünnehir'de bulunan Türklerden bir kısmını savaşı kazandıkları takdirde elde edilen ganimetten kendilerine pay vereceğini vadederek savaşta kendisine yardımcı olmalarını sağlamıştır. Sonuç olarak sayıları 300 bin civarında olan bir ordu ile Mâverâünnehir bölgesinde Selçuklu ordusuyla karşı karşıya gelmişlerdir. Çok sert geçen bu savaş sonunda Sultan'ın ordusu büyük bir yenilgiye uğramıştır.

Sonuç itibariyle Karahıtaylar Mâverâünnehir'in tamamına hâkim olmuşlardır. Diğer yandan da Atsız bu fırsattan istifade ederek Serahs ve Merv gibi şehirleri hâkimiyeti altına almayı başarmıştır. Bu olayların diğer bir boyutu da Gurlular'ın 542/1147 senesinde Belh bölgesine kadar ilerlemesine olanak sağlamış olmasıdır. O sırada Belh valisi Kamaç Gurlulara karşı koymak üzere yaptığı savaşta mağlup olmuştur. Bu olay da, Gurlu Hükümdarı Alaeddîn Hüseyin'in Selçuklulara artık vergi ödemek istememesine, ayrıca bölgede bağımsızlığını ilan etmesine de imkân sağlamıştır⁶.

Katvân Savaşı'nın olumsuz sonuçları Selçukluların İran'ın Doğu bölgesindeki hâkimiyetini sarsmıştır. Ardından da ileride yaşanacak benzer siyasî olaylar sonucunda Sultan Sencer'in ölümü ile Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun sonunu getirecek kadar önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Katvân Savaşı'nın ardından Hârizmşah Atsız, Horasan'a saldırarak birçok şehri yağmalamıştır. Buna karşılık olarak da Sencer, Hârizm'e saldırmak zorunda

⁵Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II, İkinci İmparatorluk Devri*, TTKY, Ankara 1991, s. 313 vd.

⁶Geniş bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 68-71.

⁷Büyük Selçuklu Devleti hakkında geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, c. XXXVI, Ankara, 2009, s. 365-371.

kalmıştır. İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîh*'inde, Muhammed Avfî'nin *Lubâbü'l-elbâb*'ında Katvân Savaşı ve 548 /1153-1154 yılında meydana gelen Oğuz isyanı hadiseleri hakkında yeterli bilgi mevcuttur⁸. Horasan'a bağlı, Nişabur, Tus, Serahs, Merv gibi şehirler ve ayrıca Kirman gibi bölgeler Oğuzların yağmasına maruz kalan yerlerdir. Oğuzların yaklaşık üç sene süren yağması sırasında Sencer'in yeğeni Süleymanşah, Selçuklu emîrleri, Karahanlı Hükümdarı II. Mahmud b. Muhammed ile birleşerek Oğuzlara karşı koymaya çalışsalar da netice alamamışlardır. İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîh* adlı eserinde verdiği bilgiye göre, Muharrem 548/1153-1154 tarihinde Sultan Sencer'in ordusunun Oğuz Türkleri karşısında yenilmesi sonucunda Oğuzlar Hitay⁹ şehrini ele geçirmiş, ardından da büyük kitleler halinde Horasan'a yönelerek Belh bölgesine yayılmışlardır. Kendisine iktâ olarak verilen Belh hâkimi Emîr Kamaç, bu Müslüman Oğuzları Belh'ten uzaklaştırmak istemişti, ancak Oğuzlar ona hediye ve rüşvet sunarak bu kararından vazgeçirmişlerdir. Kamaç başka bir zaman tekrar Oğuzları bölgeden uzaklaştırmak istediğinde, Oğuzlar diğer kabilelerin desteğini alarak ona karşı koymuşlardır. Kamaç da 100 bin kişilik bir ordu ile onlar ile savaşmaya hazırlanmıştır. O sırada Oğuzların emîri, Kamaç'ın huzuruna gelerek Oğuzları sahip oldukları otlaklarında serbest bırakmasını ve buna karşılık olarak da kendisine her hânedan 200 dirhem gümüş ödeyeceklerini teklif etmiştir. Oğuzları kendi bölgesinden çıkarmakta kararlı olan Kamaç Oğuzlar ile savaşa girmiş ancak mağlup olmuştur. Netice itibariyle Oğuzlar, Kamaç'ın ordusuna ait bütün eşyayı kendi askerleri arasında ganimet olarak paylaştıkları gibi, kadınları ve çocukları esir etmiş, onlara karşı çirkin davranmışlardır. Okulları yıkıp yaktıkları gibi âlimleri de öldürmüşlerdir. Emîr Kamaç ise Merv'de bulunan Sultan Sencer'e giderek durumu kendisine bildirmiştir. Sultan Sencer de Oğuzlara tehdit dolu bir mektup yazarak bölgeyi terk etmelerini emretmiştir. Oğuzlar ise yaptıkları hatadan dolayı özür dilemiş, ayrıca tazminat ödemeyi de teklif ederek buldukları bölgede yaşamalarına izin verilmesini iltimas etmişlerdir. Sultan, onların dileklerine kulak asmadan etrafta bulunan komutanlarını da toplayarak, 100 bin kişiyi aşkın süvariden oluşan bir ordu ile Oğuzlar ile savaşa girmişlerdir. Savaş neticesinde Sultan'ın ordusu mağlup olup

⁸ İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîh*, c. XXIV, Farsça trc. Ali Haşimî, *Merkez-i Tahkîkât-ı Râyânei-yi Kâimiye-i İsfahan*, tyk, s. 4319-4321.

⁹ Hitay, Çin Settine yakın bir bölgenin adıdır. Konu ile ilgili bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, "Hitâyname", *DİA*, c. XVII, Ankara, 1998, s. 405.

dağılmıştır. Oğuzlar onların peşine düşüp yakaladıklarını öldürmüş, ya da esir etmişlerdir. Alâeddîn Kamaç savaş sırasında öldürülmüş, sultan ise bazı emîrleri ile birlikte esir düşmüştür. Oğuzlar emîrlerin tamamını öldürdükten sonra padişahın önünde diz çökerek hala sultana tabi olduklarını ifade etmişlerdir¹⁰.

Çalışmamıza konu teşkil eden “Nâme-yi Horasan” adlı kaside de Sultan Sencer’in sarayında bulunan Enverî’nin ilerleyen tarihlerde Oğuzların yağmaları karşısında çaresiz kalan Horasan halkının dilinden Semerkand yöneticisi Kılıç Tamgaç Han’a yazdığı mektupta yukarıda zikrolunan olaylar ile bağlantılıdır. Şair, perişan vaziyette olan Horasan halkının iltimasını içeren yardım talebi niteliğinde bir mektup yazmaya karar vermiştir. 73 beyitten oluşan bu kasidenin¹¹tercümesine başlamadan önce, bu mektubun yazılmasına sebebiyet veren olaylar hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Kaynaklara istinaden Sultan Sencer’in (ö. 552/1157) döneminde cereyan eden önemli olaylardan birisi de şüphesiz Oğuz isyanıdır. 548/1153-1154 senesinden sonra Oğuzların Selçuklu devletine karşı ayaklanmaları ve netice itibariyle yaptıkları yağmaların sebep ve sonuçlarını şöyle özetlemek mümkündür: Çok sayıda Oğuz ve Türkmenlerden oluşan Belh eyaleti, Sultan Sencer’e tabi olup onun mutfağına haraç olarak senelik yirmi dört bin koyun veriyorlar idi. Devlet mutfak nâzırının (hân-sâlâr) mutfak için alınması gereken koyunları tahsil etmek üzere gönderdiği tahsildârın gittiği yerde haddini aşarak alınması gereken koyunları aşırı eleştirmesi, Oğuzlara karşı kaba davranması, hatta onlardan rüşvet talep etmesi gibi davranışları sonucunda Oğuzlar görevliyi gizlice öldürmüşlerdir¹². Tahsildârın görevinden dönmemesi üzerine yapılan araştırmalar sonucunda durum ortaya çıkmış, ancak Sultan’dan çekinerek kendisine konuyla ilgili bilgi verilmemiştir. Hatta durumun ortaya çıkmaması için mutfak şefi hân-sâlâr bir süre mutfağa gereken malzemeyi kendi malından tahsis ederek idare etmiştir. O sırada Belh valisi Kamaç, devletin merkezi olan

¹⁰ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-tarih*, trc. Ali Hâşimî, c. XXIV, Çap-i İlmî, Merkez-i Tahkikât-ı Râyânei-yi Kâimiye-yi İsfahan, tyk, s. 4319-4321.

¹¹ Enverî’nin Divânı’nda yetmişinci kaside olarak yer alan kasidenin Farsça metni için bkz. Muhammed Enverî, *Divân-ı Eş’âr-ı Evhadüddîn Enverî*, Merkez-i Tahkikât-ı Râyânei-yi Kâimiye-yi İsfahan, tyk, s. 233-236.

¹² Râvendî, yöneticinin adaletsizliğinin, dünyaya nasıl yansıdığını şu beyitte özetlemiştir:

چو بيدانگر پادشاهی کند جهان پر ز کرم و تباہی کند

Zalim bir kimse padişah olursa, cihanı kötülük ve fesat ile doldurur

Konu ile ilgili bkz. Muhammed b. Alî b. Süleymân er-Râvendî, *Râhatü’s-sudûr ve âyetü’s-surûr*, haz. Muhammed İkbâl, İntişârât-ı Esâtîr, Tahrah, hş. 1386/2007, s. 177.

Merv'e geldiğinde hân-sâlar ve padişahın etrafındakiler onu durumdan haberdar etmişlerdir. O da Sultan'a Oğuzların musallat olduklarını, onun hâkim olduğu vilayete yaklaştıklarını hatırlatarak Belh şehri'nin şahneliğini¹³ talep etmiştir. Böylece Oğuzlara gözdağı vereceği gibi Sultan'ın mutfağı için yıllık olarak alınan 24 bin koyun yerine 30 bin koyun tahsil edeceğini de vaat etmiştir. Sultan da onun isteklerini kabul etmiştir. Kamaç da bölgeye vergi memurunun öldürülmesi ile ilgili bir şahne göndererek onlardan diyet talep etmiştir. Ancak halk "*biz sadece sultan'a tabiiiz, başkalarından emir almamız*" diyerek görevliyi tahkir etmiş geri göndermişlerdir. Kamaç daha önce Sultan'dan aldığı yetkiye dayanarak bağımsız bir biçimde oğuzları bu amellerinden ötürü cezalandırmak üzere onlarla savaşmıştır. Ancak oğlu Alâuddîn Ebû Bekr'in de iştirak ettiği muharebe sonucunda her ikisi de oğuzlar tarafından öldürülmüştür. Bu haber sultana ulaşınca, sultan öfkelenmiştir. Devletin önde gelenleri de galeyana gelerek: "*Artık Oğuzlar fazla ileri gitmişler; onlara haddini göstermemiz gerekir*" diye Sultan'ı Oğuzlara karşı savaşmaya kıskırtmışlardır. Oğuzlar, Sultan'ın onlara saldıracığını anlayınca tedirgin olup durumu yatıştırmak istemişlerdir. Kamaç ve oğlu'nun diyeti olarak 100 bin dinar ve 1000 Türk kölesi vermeği teklif etmişlerdir. Ayrıca "*Sultan kimi Kamaçın yerine tayin ederse de ona tabii oluruz*" diye yalvarmışlardır. Sultan, kendi soyundan olan bu Türklerin yalvarışı ve teklifini kabul etmek istese de komutanları onu kararından vazgeçirmeyi başarmışlardır¹⁴. Konuya ilişkin İmâdüddîn el-Kâtib el-İsfahanî'nin (ö.1200-1201) el-Bundârî'den (ö. 643/1245) naklettiği bilgiye göre, Sultan Sencer'in ömrü uzadıkça etrafındaki emîr ve devlet erkânından bazıları sultana haset güderek hainlik ve saygısızlık yapmaya başlamışlardır. Şöyle ki daha alt makamda olanlar büyüklere saygısızlık etmiş, üst makamda olanlar tahkir edilmiştir; büyükler (iş bilenler) görevden

¹³ Devletin temsilcisi olarak bir bölgeye tayin olunan şahnenin görevleri, devleti, devlete tabi olan kabilelerin reisleri nezdinde temsil etmek, devlet ile ilişkilerini sağlamak, Çiftçiler için otlak ve sulama yerleri belirlemek ve devlete olan vergilerini tahsil etmek ve bütün bunları yaparken uygunsuz durumların önünü de kesmekten ibarettir.

A. ¹⁴Enverî'nin akranı olan şair Küşkekî-yi Kâyini, 548/ 1153-1154 senesinde meydana gelen Oğuz fitnesi (isyamı) sırasında Sultan Sencer'in Oğuzları yaptıkları hatalardan dolayı affetmek istemesine karşı çıkarak Oğuzlarla savaşı körükleyen komutanları vefasızlıklarından dolayı hiciv biçiminde yazdığı şiirler ile eleştirmiştir. Konu ile ilgili bilgi için bkz. Muhammed Avfî, *Lübâbü'l-elbâb*, haz, Edward Granville Browne, c. I, Brill Publication, Leiden, 1903, s. 344-345; Muhammed Avfî, *a.g.e.*, c. II, s. 174; Zebihullah Safa, *Tarih-i Edebiyât der İran*, c. II, İntişârât-ı Firdevs, Tahran, hş. 1388/ 2009,s.114-115.

alınıp yerlerine küçükler (liyakatsiz) iş başına geçmiştir. Bu durum emîrler arasında çekişmelere yol açmış, birbirine karşı kin ve nefret yayılmıştır. Bu emîrlerden örnek olarak, Sunkur'ül-Azizî Yarankuş, Hirîve, Kızıl ve daha kıdemlileri olan Kamaç ile Ali Çetrî gibi kişileri gösterebiliriz. Bu emîrlerin düşünceleri biri diğerini tutmaz, her biri kendi fikrini uygulamaya çalışırdı. İşte Sultan Sencer'in başına gelen felâketlerin esas sebebinin de bu olayların getirdiği sonuçlarda aramak gerekir¹⁵.

Böylece Sultanın ordusu Oğuzlara karşı harekete geçmiştir. Oğuzlar bu sefer diyet miktarını arttırarak tekrar yalvarmışlardır. Ancak Sultan'ın reyinin aksine etrafındaki emîrlerin ve devletin önde gelenlerinin teşvik ve tahriki sonucunda Sultan, yine onları affetmekten vazgeçerek savaşmaya karar vermiştir. Bu sefer Oğuzların ailesi Sultan'a yalvarmaya başlamışlardır. Her hânedan yedi men¹⁶ gümüş ödemeye hazır olduklarını söyleyerek Sultan'ın savaştan vazgeçmesini iltimas etmişlerdir. Bu durum karşısında Sultan onlara acıyarak kararından dönmek istemiş, ancak emîr Mü'eyyed-i bozorg (ordunun büyük bir kısmı onun komutasında idi), Yarankuş ve Ömer-i Acemî, özellikle de Belh şehrinin yeni valisi olan Kamaç'ın torunu Mü'eyyed Ay-aba'nın ısrarı Sultan'ı affetme kararından vazgeçirmiştir. Böylece Selçuklu ordusu Oğuzlar ile savaşmaya sürüklenmiştir¹⁷. Sonuç olarak böyle bir hayati meselede kendi iradesi ile karar veremeyen, başkalarının teşviki ve vesvese üzerine karar alan Sultan, Oğuzlar ile savaşmak zorunda kalmıştır¹⁸. Durum böyle olunca, Oğuzlar da kendi mallarını

¹⁵Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nusbetü'l-usra*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1889/ tercüme, Kivâmeddîn Burslan, *Irak ve Horasan Selçuklular Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1943, s. 248. Oğuz isyanının sebep ve sonuçları için ayrıca bkz. el-Bundârî, *a.g.e.*, s. 253-254. Bosworth, Sultan Sencer'in son zamanlarında devletin zayıf düşmesi sonucunda ortaya çıkan karışıklıklar, Sultan'ın vefatından sonra Horasan'ın büyük bir kâbusa yüz tuttuğunu zikretmektedir. Konu hakkında bilgi için bkz. Clifford Edmund Bosworth, *The History of the Seljuq State (A translation with commentary of the Akhbâr al-dawla al-saljûqiyya)*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2011, s. 47.

¹⁶Bir men, 130 dirhem ve her dirhem de 2 ritl'e tekabül etmektedir. Bu konuda bilgi için bkz. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, trc. Acar Sevim, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s.19.

¹⁷Râvendî'nin eserinde son defa olarak Sencer'i Oğuzları affetmek kararından vazgeçiren komutanları, Emîr Mu'eyyid-i Bozorg, Yerenkiş (Yarankuş-ı Herviye) ve Ömer-i Acemî olarak kaydetmektedir. Bu konuda bilgi için bkz. Râvendî, *a.g.e.*, s. 179. Ayrıca bkz. Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s. 83.

¹⁸Böyle hayatî bir meselede kendi iradesi ile karar veremeyen padişah, başkalarının teşviki ve vesvese üzerine Oğuzlar ile savaşmak zorunda kalmıştır. Râvendî, bir yöneticinin kendi iradesinden daha çok etrafındakilerin ektisi ile yanlış kararlar almasının sonucunda hezimetin olduğunu şöyle ifade etmiştir:

ve canlarını korumak üzere harekete geçmiş ve savaşa hazırlanmışlardır. Muharrem 548/Mart-Nisan 1153 tarihinde Belh'te vuku bulan savaşta Oğuzların sayısı 40 bin çadırılık iken, Sultan'ın ordusunun sayısı da bilinmemekle beraber 100 bin civarında tahmin edilir. Yapılan savaş sonucunda Sencer'in ordusu Oğuzlar karşısında mağlup olmuş, Sultan da esir düşmüştür¹⁹. Başkent Merv'e götürülen Sultan Sencer, ilk önce Oğuzlar tarafından saygıyla karşılanmış ve tahta oturtulmuştur. Ancak bunun bir siyasî taktik olduğunu ve devletin fiilen gücünün kaybettiğini kısa zamanda anlamıştır. Şöyle ki Oğuz reislerinden Bahtiyar, Merv'i kendisine iktâ olarak verilmesini talep etmiş, Sultan bu talebin cevabında istenilen bölgenin devletin hâs arazisi olması hasebiyle başkasına veremeyeceğini bildirmiştir. Oğuzlar ise Sultan'ın verdiği cevaba gülmüş ve onunla alay etmişlerdir. Bu durumdan Sultan çok üzülmüş, tahttan inerek Merv'de bir hankaha sığınmış ve inzivaya çekilmiştir²⁰.

“ أَيْ مَلِكِ مَلَكْتَهُ خَاتِنَيْتُهُ وَ أَصْحَابِهِ اضْطَرَبَتْ عَلَيْهِ أُمُورُهُ وَ أَسْبَابُهُ ”

“Etrafındaki, yandaşları ve devlet ricalının etkisi altında olan bir padişah'ın ülkesi, harab olur.”.

Konu ile ilgili bkz. Râvendî, *a.g.e.*, s.179.

¹⁹ Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurucusu olan Oğuzların Selçuklu Devletine karşı isyan etmeleri, tarihin garip hadiselerindedir. Oğuz Türklerin İsyanı, Sultan Sencer'in mücadelesi ve vefatı hakkında ayrıca bkz. Zâhîruddîn-i Nişaburî, *Selçuknâme*, tsh, Mirza İsmail Efşâr-Muhammed Ramazanî, İntişârât-ı Esâtîr, hş. 1390/2011, s. 33-36. Ayrıca bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1954, s. 399-475. Katvân Savaşı'nın sebep ve sonuçları hakkında ayrıca bkz. Köymen, *a.g.e.*, s. 323-342; Râvendî, *a.g.e.*, s.177-179. Ramazan Şeşen, Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in Oğuzlar tarafından esir edildiği hikâyesini, Ebû Dülel'ten şöyle nakletmektedir: “ Oğuzlardan haraç almak üzere Sultan Sencer'in elçisi, gereğinden daha fazla tahsil etmesi üzerine Oğuzların hükümdarı olan Tûtî Bek ona vurarak öldürmüştür. Ancak bu olayı yatıştırmak için Sultan'dan özür dilemiştir. Sultan onu affetmek istemiş ancak Sultan'ın etrafındakiler, hem Oğuzlara gözdağı vermek hem de daha fazla ganimet elde etmek amacıyla Sultan'ı onlara karşı savaşılmaya kışkırtmışlardır. Böylece Sultan da kararından vazgeçerek onlarla savaşılmaya karar vermiştir. 548/1153-1154 senesinde meydana gelen bu savaşta Oğuzlar zafer kazandıkları gibi Sultan'ı da esir etmişlerdir. Sultan aradan bir sene geçtikten sonra ancak hapisten kaçmayı başarmıştır.”, konu ile ilgili bkz. Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s. 152). Sultan Sencer'in Oğuzlara esir düşmesi, 1153-1157 yılları arasında cereyan eden karışıklıklara sebebiyet vermiştir. Bunun bir örneğini de Gurlular ile mücadele eden Gaznelilerin bu süreçte Sultan Sencer'den askerî yardım alamadıkları sonucunda ortaya çıkmıştır. Netice itibarıyla Gurlular fırsattan yararlanarak kendi hâkimiyet sahalarını genişletmeyi başarmışlardır. Konu ile ilgili bilgi için bkz. Merçil, *a.g.e.*, s. 39-40.

²⁰ el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî, *Zubdetü'n-nusrâ ve Nuhbetü'l-'usrâ*, nşr, M. Th. Houtsma, Leiden 1889/ tercüme, Kivâmeddîn Burslan, *Irak ve Horasan Selçuklular Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1943, s. 249. Sultan Sencer'in Oğuzlara yenilmesi ve sonuçları hakkında ayrıca bkz. Faruk

Bu tarihten sonra Oğuzlar artık rahatlıkla etraftaki bölgeleri yağmalamaya başlamışlardır. İlk önce Çağrı Bey zamanından itibaren pâ-yı taht konumunda olan Merv şehrini üç gün zarfında alt üst etmişlerdir. Ardından da Nîşâbur şehrini yağmalamışlardır. Oğuzlara karşı halkın direnişi de işe yaramamış, Nîşâbur şehri de Merv gibi talan edilmiştir. Oğuzlara karşı koyamayacağını anlayan halk çareyi şehrin ulu camisi Mescid-i Câmî-i Munî'î'ye sığınmakta görmüştür. Ancak gözü dönmüş Oğuzlar camiye girerek halkı orada vahşice katletmişlerdir. Râvendî, Oğuzların zalimce yaptıkları katliamın boyutunu göstermek için şöyle ifade etmiştir: “*Can ve namusunu kurtarmak için son çare olarak kutsal mekân olan camilere sığınan çaresiz halkı, camilerin içinde Oğuzlar öyle bir şekilde katletmişler ki kanlar içinde kalan insanları teşhis etmek mümkün olmamıştır*”²¹. Camide insanları katlettikleri gibi camiye de yakmışlardır. Yağmalamalar sırasında halkın göz bebekleri olan büyük âlimleri de affetmemişlerdir. Örneğin meşhur âlimlerden olan Şeyh Muhammed Ekkâf (Abdurrahman b. Abdussemmed el-Ekkâf), Irak ve Horasan’ın büyük âlimlerinden, aynı zamanda İmam Gazalî’nin öğrencilerinden olan Muhammed b. Yahya gibi büyük şahsiyetleri işkence ederek öldürmüşlerdir²². Nîşâbur’un bu vahim durumunu yansıtmak için bizzat bu acı olaylara şahit olan şair Emîr Mu’izzî (ö. 518-521/1124-1127 yılları arası) kısaca şöyle ifade eder:

شد کوف و کرگس را مکان، شد کرگ و روبه را

آنجا که بود آن دلستان با دوستان در بوستان

وطن

Sümer, “Oğuzlar”, *DİA*, c. XXXIII, Ankara, 2007, s. 328-329. Oğuz isyanı, ardından meydana gelen Oğuz istilası sonucunda Sultan Sencer’in vefatı ve Selçuklu İmparatorluğu’nun sona ermesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi, 1040-1157)*, c. I, İSAM Yayınları, İstanbul, 2013, s. 280-286. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Piyadeoğlu, *a.g.e.*, s. 85.

²¹ Konu hakkında bkz. Râvendî, *a.g.e.*, s.180.

²² Sultan Sencer’in Muharrem ayı, 548/1153-1154 Mart-Nisan 1153-1154 tarihinde Oğuzlara ile yaptığı savaş sonucunda mağlup düşmesine müteakip Oğuzların Horasan’ı yağmalamışlardır. O sırada medrese ve kütüphane gibi ilim muhiti olan mekânları da yakıp yıkmışlardır. Ayrıca çok sayıda da âlimi de katletmişlerdir. Buna örnek olarak Alevîlerin reisi Ali el-Musevî, Tûs şeyhlerinin reisi Muhammed b. Muhammed, Ebû Berekât el-Furâvî, Kâtib Ahmed b. el-Hüseyn gibi şahsiyetlerden bahsedebiliriz. Konu ile ilgili bkz. Fesîh-i Hâfî, *Mücmelî Fesîhi*, c. II, haz, Muhsin Nâcî Nesâbâdî, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, hş.1386/2007, s. 719. Ayrıca bkz. Piyadeoğlu, *a.g.e.*, s. 85. Şafîî âlimlerden Muhammed b. Muhammed Yahya’nın Oğuzlar tarafından vahşice öldürülmesi üzerine şairler Arapça ve Farsça olarak çeşitli mersiye ve kasideler yazmışlardır. Konu ile ilgili bkz. Abdullah b. Ömer Beyzâvî, *Nizamu’t-tevarih*, haz, Mîr Haşim Muhaddis, Bonyâd-i Mevkufât-ı Dr. Mahmûd Efşâr, Tahran, hş. 1382/2003, s. 93-94. Hâkânî’nin hâk (toprak) redifinde yazdığı kasidesi buna örnektir. Enverî’nin söz konusu kasidesi de bu anlamda mühim bir eserdir.

Gönül dostu olanların buluştuğu o güzel bostan artık

Baykuşların, akbabaların mekânı, kurtların ve tilkilerin yurduna dönüşmüştür²³

Oğuzlarla yapılan savaş sonucunda esir düşen Sultan Sencer, esâretinden iki sene²⁴geçtikten sonra adamlarının yardımı ile kaçarak kurtulmuştur. Bunca olumsuz mücadeleler ve savaşların verdiği yorgunluk, ayrıca esâreti döneminde yaşadığı hüznün dolu zor günlerin getirdiği sıkıntıların neticesinde ruhen ve cismen yorgun ve bitkin düşen Sultan, 71 yaşında iken yaşadığı Merv'de 14 veya 24 Rebûülevvel 552 (26 Nisan veya 6 Mayıs 1157) tarihinde vefat etmiştir²⁵. Vefatından önce de şu beyitleri okumuştur:

به زخم تیغ جهانگیر و گرز قلعه گشای
جهان مسخر من شد چو تن مسخر رای
هزار قلعه گرفتم به یک نمودن دست
هزار صف بشکستم به یک فشردن پای
چو مرگ تاختن آورد هیچ سود نداشت
بقا بقای خدا بود و ملک ملک خدای

Cihan'a sahip olacak ve kaleleri fethedecek kılıç ve topuzumun sayesinde

Nasıl vücut (aklın aldığı karara) boyun eğiyorsa, cihana hâkim olabildim

Binlerce kaleyi bir işaret ile fethedebildim

Ayağımı bastığım gibi düşmanın binlerce safını dağıtabildim

²³ Geniş bilgi için bkz. Râvendî, *a.g.e.*, s. 183-184.

²⁴ Sultan'ın esâreti süresi ile ilgili muhtelif bilgiler mevcuttur. Ancak Reşîdüddîn, iki sene olduğunu zikretmiştir. Konu ile ilgili bilgi için bkz. Reşîdüddîn Fazlullah, *Camiu't-tevarih (Tevarih-i Âl-i Selçuk)*, tsh, Muhammed Ruşen, Mirâs-ı Mektûb, hş. 1386/2007, s. 69.

²⁵ Sultan Sencer'in Oğuz isyanına karşı tutumu ve bu süreçte cereyan eden siyasî olaylar hakkında bkz. Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, haz, Abdülhüseyin Nevâî, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, hş. 1387/2008, s. 448-453.

Ancak ölüm (bana karşı) saldırmaya geçince hiçbir şey fayda etmedi

Bâkî olan Allah idi ve Mülk de Allah'ın mülkü idi²⁶

Enverî'nin Sultan Sencer'in yeğeni ve aynı zamanda evlatlığı olan Rüknüddîn Kılıç Tamgaç Han'a yazdığı kasidenin²⁷ metni ve Türkçe tercümesi şöyledir:

به سمرقند اگر بگذری ای باد سحر نامه اهل خراسان به بر خاقان بر

Ey sabahın rüzgârı, Semerkant'tan eğer geçersen

Horasan halkının mektubunu (dileklerini) hakan'a al götür

نامه‌ای مطلع آن رنج تن و آفت جان نامه‌ای مقطع آن درد دل و سوز جگر

Başlangıcı cana düşen afetten ötürü yorgunluk ve bezginlik

Sonu ise dertleşme, gönül, ciğer yangını olan bir mektup²⁸

نامه‌ای بر رقمش آه عزیزان پیدا نامه‌ای در شکنش خون شهیدان مضمیر

²⁶ Hayatı boyunca cesareti ve dirayeti sayesinde büyük başarılar elde etmiş olan Selçulu Sultanı Sencer, ecelin geldiği ve ölüm yaklaştığı an, artık ona karşı koyacak hiçbir gücün olmadığını, diyer bir tabirle "takdir-i İlâhî'ye boyun eğmek" gerektiğini vurgular, Bu dünyada kalıcı olarak Allah'tan başka kimsenin olmayacağı dolayısıyla bütün mülklerin de Allah'a ait olduğunu ifade etmiştir. Konu ile ilgili bkz. Fesîh-i Hâfî, *a.g.e.*, s. 722. Oğuz isyanı, Sultan Sencer'in hayatı ve vasıfları hakkında ayrıca bkz. Reşîdüddîn Fazlullah, *a.g.e.*, s. 63-71.

²⁷ Kasidenin Farsça metni için ayrıca bkz. Zebihullah Safa, *a.g.e.*, c. II, İntişârât-ı Firdevs, hş. 1388/ 2009, Tahran s. 116-117.

²⁸ Enverî, Horasan'ın Oğuz Türkleri tarafından yağmalandığını, mustarip halkın durumunu aksettiren mektubunu (kaside) Horasan halkın ısrarı ve onların dilinden yazmıştır. Sultan Sencer'in evlatlığı, Semerkant hükümdarı Rüknüddîn Tamgaç Han'a yazdığı kasidesinde "mektup" manasına gelen "nâme" den maksat, Oğuzların zulümlerine maruz kalan Horasan halkının hikâyesini anlatmaktır. Halkın duygularını, feryâd ve yalvarışlarını içeren ve yansıtan bu olay (hikâye), edebî anlamda "nâme" olarak değerlendirilmiştir.

Dostların âhının yazısında belirgin olduğu bir mektup

Özünde ise şehitlerin kanını taşıyan olan bir mektup

نقش تحریرش از سینهٔ مظلومان خشک سطر عنوانش از دیدهٔ محرومان تر

Yazı biçimi, mazlumların sinelerinden dolayı bir nakış

Başlık satırları ise mazlum ve umutsuz gözlerinden dolayı ıslaktır

ریش گردد ممر صوت ازو گاه سماع خون شود مردمک دیده ازو وقت نظر

Onu (Horasan'ın durumu) duyanın gönlü param parça olur

Duruma şahit olanın ise göz bebeklerinde kan toplanır

تاکنون حال خراسان و رعایات بودست بر خداوند جهان پوشیده مگر

Şimdiye dek Horasan ve ahalsinin durumundan

Cihan'ın padişahı hiç habersiz oldu mu ki

نی نبودست که پوشیده نباشد بر وی ذره‌ای نیک و بد نه فلک و هفت اختر

Tabii ki olmadı ve hiçbir şey de ondan gizli olmayacak

Dokuz feleğin ve yedi gezegeninde en ufak kötülük ya da iyilik

کارها بسته بود بی‌شک در وقت و کنون وقت آنست که راند سوی ایران لشکر

Şüphesiz ki bu sıkıntılı, kargaşalı ve perişan durumda artık

Ordusunu İran'a doğru yönlendirme zamanı gelmiştir

خسرو عادل خاقان معظم کز جد پادشاهست و جهاندار به هفتاد پدر

Öyle bir âdil hükümdar, yüce hakan ki, ecdadı (soyu)

Yetmiş ceddinden itibaren Padişah ve sultandır

دایمیش فخر به آنست که در پیش ملوک پسرش خواندی سلطان سلاطین سنجر

Daima devlet adamları arasında sultanların sultanı Sencer'in

Onu kendi oğlu olarak gördüğünden dolayı gurur duymuştur

باز خواهد ز غزان کینه که واجد باشد خواستن کین پدر بر پسر خوب سیر

Şüphesiz ki Oğuzlardan öcünü (intikamını) alacaktır, zira

Babanın intikamını almak, iyi sîretli olan oğlana düşer

چون شد از عدلش سرتاسر توران آباد کی روا دارد ایران را ویران یکسر

Adaleti sayesinde bütün Turân toprakları âbâd (huzurlu, refah içinde) olan
padişah

İran'ın tamamını harabe olarak görmeyi kendisine asla yakıştıramaz

ای کیومرث بقا پادشه کسری عدل وی منوچهرلقا خسرو افریدون فر

O yaşayan ve ölümsüz Keyûmers²⁹ gibi adaletli bir hükümdardır

Menûçehr³⁰simalı, Ferîdun³¹ (Cemşîd'in oğlu) gibi şanlı bir padişahtır

قصه اهل خراسان بشنو از سر لطف چون شنیدی ز سر رحم به ایشان بنگر

Horasan ahalisinin durumunu kendi lütfunla dinle

Dinleyince de (durumu öğrenince) onlara acıma gözü ile bak³²

این دل افکار جگر سوختگان می‌گویند کای دل و دولت و دین را به تو شادی و ظفر

Bu gönül, bezmiş ve içi yanık halkın düşüncelerini anlatır

Gönül, devlet ve din senin başarıların sayesinde mutludur

خبرت هست که از هر چه درو چیزی بود در همه ایران امروز نماندست اثر

²⁹ Keyûmers, İran rivayetlerinde dünyanın ilk insanı ve ilk padişahıdır. K bu konuda bkz. Enverî, yaptığı teşbihte (benzetme), Keyûmers'in dağlarda yaşadığı süreçte vahşi hayvanları yakalayıp ehlileştirdikten sonra halkın hizmetine sunmuş olması vasfına dikkat çekerek, Semerkand hükümdarından da vahşice davranan isyankar Oğuzların dersini vermesini, onları daha sakin ve uyumlu bir hale getirmesini temenni etmiştir. Keyûmers hakkında bilgi için bkz. Firdevsî, *Şehnâme*, trc, Necati Lugal, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 1058.

³⁰ Şair sultanın güzelliğini vurgularken, "cennet yüzlü" manasına gelen "Menûçehr" ile benzetme yapmıştır. Menûçehr ayrıca, İrec'in torunu, Pişdâdiyân Hânedanı padişahlarındandır. Yaptığı efsunlar ile düşmanların cadılarını etkisiz hale getirmiş ve adalet, iyilik, cömertlik ve akılla hareket etmeyi dünyaya örgütlemiş bir hükümdardır. Konu ile ilgili bilgi için bkz. Firdevsî, *a.g.e.*, s. 1059.

³¹ Ferîdun sekizinci feleğ'in ismidir. Yılın başlı Dahhâk'ı yendikten sonra Pişdâdiyân Hânedanı'nun hükümdarı olan ve 500 sene hüküm süren Pers kralıdır. Geniş bilgi için bkz. Firdevsî, *a.g.e.*, s. 1048.

³² Enverî, bu beyitte, Horasan halkının başına gelen musibeti (Kısse-yi Ahâli-yi Horasan= Horasan halkının başına gelenler) hükümdara bildiriyor. Hükümdar'dan da onları haline acımasını ve onları bu sıkıntıdan kurtarmasını rica ve temenni ediyor.

Her şeyden bir azını içinde bulunduran o mekândan (Horasan³³)

İran'ın hiçbir yerinde ondan hiçbir izin kalmadığından haberin var mı?

خبرت هست کزین زیر و زبر شوم غزا نیست یک پی ز خراسان که نشد زیر و زبر

Uğursuz Oğuzların yağmalamaları sonucunda

Horasan'da harâb olmamış hiçbir binanın kalmadığından haberin var mı?

بر بزرگان زمانه شده خردان سالار بر کریمان جهان گشته لئیمان مهتر

Âlemin büyük şahsiyetlerine artık küçükler hâkim olmuştur

Cihanın yüce ve cömert şahsiyetlerine artık alçaklar reis olmuştur

بر در دونان احرار حزین و حیران در کف رندان ابرار اسیر و مضطر

Alçakların kapısında hüznü şaşkın âzâd edilmiş (İranlı) köleler

İyi (hayırseverler) ise kurnazların elinde esir ve çaresiz kalmıştır

شاد الا بدر مرگ نبینی مردم بکر جز در شکم مام نیابی دختر

İnsanları artık öldükleri an (kurtuldukları an) mutlu görebiliyorsun

Bâkire kız görmek istersen şayet, annelerin karnında ancak bulursun

مسجد جامع هر شهر ستورانشان را پایگاهی شده نه سقفش پیدا و نه در

³³ Şair, bu beyitte Horasan'ın kültürel ve manevi zenginliğini vurgulamış, bunca kutsal ve manevî değerleriyle zengin olan bir yerin, Oğuzlar tarafından talan edilmesini hüznle dile getirmiştir.

Şehirlerin büyük camileri, onların (oğuzlar) atlarına ahır olmuştur

Kapısı, tavanı belli olmayan bir yere(harabe) dönüşmüştür³⁴

خطبه نکتند به هر خطه به نام غز از آنک در خراسان نه خطیب است کنون نه منبر

Hiçbir yerde (cami) Oğuzların adına hutbe okutulmuyor, zira

Horasan'ın hiçbir yerinde ne hatîb (vâiz, imam) ne de minber kalmamıştır

کشته فرزند گرامی را گر ناگهان بیند از بیم خروشید نیارد مادر

Kendi aziz çocuğunu aniden ölü gören anneler ise artık

Korkudan ve şoktan haykırmaz, sarsılmaz hale gelmiştir

آنکه را صدره غز زر سند و باز فروخت دارد آن جنس که گوئیش خریدست به زر

Bir zamanlar onları (köle olarak) alıp sattığımız kimseler (Oğuzlar)

Artık bizim köleler değil, efendilerimizmiş gibi davranmaya başladır

بر مسلمانان زان نوع کنند استخفاف که مسلمان نکند صد یک از آن با کافر

Müslümanlara karşı öyle aşağılayıcı davranılıyor ki

Müslüman olan birisi, yüzde birini kâfir'e (gayri Müslim) bile yapamaz

³⁴ Şair bu beyitte, Kur'an ayetleri ve çeşitli güzel motifler ile süslenmiş camilerin kapıları, kapıların etrafı ve iç kısımlarında, özellikle tavanlarda nakşedilmiş güzel ibarelerin tahribe uğradığını ifade etmiştir.

هست در روم و خطا امن مسلمانان را نیست یک ذره سلامت به مسلمانی در

Rum ve Hitay'da (gayri Müslim Karahıtayların bölgesi) bile Müslümanlar daha
güvendedir

Oysa Horasan (Müslüman bölgesi) gibi bir yerde, Müslümanların emniyeti
kalmamıştır

خلق را زین غم فریاد رس ای شاه نژاد ملک را زین ستم آزاد کن ای پاک سیر

Ey padişah soylu, dertli (sıkıntılı) olan halkın feryadına yetiş

Ey sîreti pâk olan (melik), memleketi bunca zulümden kurtar

به خدایی که بیاراست به نامت دینار به خدایی که بیفراخت به فرت افسر

Dinar'ı (sikke) senin adınla süsleyen Allah hatırı için,

Sana şan ve şöhret ve taç kazandıran Allah hatırı için,

که کنی فارغ و آسوده دل خلق خدا زین فرومایه غز شوم پی غارتگر

Gel de, bu aşâğılık, uğursuz ve yağmacı Oğuzların zulmünden

Allah'ın kullarının gönlünü serinletip sevindir (ferahlık ve huzura kavuştur)

وقت آنست که یابند ز رحمت پاداش گاه آنست که گیرند ز تیغت کیفر

Mızrağından paylarını almaları zamanı gelmiştir

Kılıcından cezalarını alma zamanı gelmiştir

زن و فرزند و زر جمله به یک جمله چو پار بردی امسال روانشان به دگر جمله ببر

Geçen sene eş ve çocuklarını ve paralarını bir hamle ile aldığın gibi

Bu sene de onların ruhlarını bedenlerinden bir hamlede al götür

آخر ایران که ازو بودی فردوس به رشک وقف خواهد شد تا حشر برین شوم حشر

Âher, Cennet'in bile kıskançlık duyduğu İran ülkesi

(Eğer gelmezsen) kıyamete dek bu uğursuzlara (Oğuzlar) kalacak³⁵

سوی آن حضرت کز عدل تو گشتست چو خلد خویشتن زینجا کز ظلم غزان شد چو سقر

Senin adaletinden dolayı cennete dönmüş o hazret³⁶

Oğuzların zulmünden dolayı cehenneme bürünmüştür

هرکه پایی و خری داشت به حیلت افکند چکند آنکه نه پایست مر او را و نه خر

³⁵ Şair beytin ikinci mısraının sonunda tekrarladığı "haşr" kelimesi "paralı asker, dağınık ordu" gibi anlamlar ifade eder. Muhtemelen Horasan'ı yağmalayan Oğuz ordusunun dağınık ve muntazam olmayan, para karşılığında savaşan bir ordudan oluştuğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla böyle bir ordu karşısında Sultan'ın düzgün ordusunun daha kuvvetli olduğuna dikkat çekmektedir.

³⁶ Bu beyitteki "hazret" kavramı, Hz. Muhammed'in (s.a.v) torunlarından İmam Rıza'nın (a) Horasan şehrinde yaşamış ve aynı mekânda şehit edilmiş ve türbesinin de bulunduğu bugünkü Horasan ilinin merkezi olan "Meşhed" şehrinin manevî özelliğine dikkat çekmektedir. Şi'ilerin sekizinci imamı olan İmam Rıza (a), Abbâsî halifesi Me'mun tarafından 201/817 yılında veliaht tayin edildiği gibi Horasan'ın valisi olarak da görevlendirilmiştir. Ancak 202/818 yılında halife tarafından zehirlenerek şehit edilmiştir. Enverî, ustaca yaptığı benzetmede zavallı ve çaresiz bir durumu düşen Horasan halkını, mazlum ve garip bir şekilde şehit edilmiş olan İmam Rıza'nın (a) durumu ile özdeşleştirmiştir. Abbâsî halifesi Me'mun ve İmam Rıza (a) arasındaki münasebetler hakkında bkz. Seyyid Ahmed Rıza Hızrî, *Tarih-i Hilafet-i Abbâsî (ez Âğâz tâ Payân-ı Âl-ı Bûye)*, Sâzımân-ı Mütalaa ve Tedvîn-i Kutub-i Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâhhâ (Semt), Tahran, hş. 1391/2012, s. 69-73.

Sağlığı yerinde olan ve eşeği olan her kes sana karşı hilekâr oldu

Sağlığı yerinde olmayan ve eşeksiz olan kimseler ne yapabilir³⁷

رحم کن رحم بر آن قوم که نبود شب و روز در مصیبتشان جز نوحه گری کار دگر

Acı onlara, o kavme acı ki, gündüz ve geceleri

Yaşadıkları Musibetleri için ağıt yakmaktan başka bir şey kalmamıştır

رحم کن رحم بر آن قوم که جویند جوین از پس آنکه نخوردندی از ناز شکر

Daha önce tatlı ekmeğe naz eden kavime acı

Acı onlara ki artık arpa ekmeği bile zor buluyorlar

رحم کن رحم بر آنها که نیابند نمد از پس آنکه ز اطلسشان بودی بستر

Yatakları pamuktan yapılan o kimselere acı

Acı onlara ki artık keçeyi bile zor buluyorlardır

رحم کن رحم بر آن قوم که رسوا گشتند از پس آنکه به مستوری بودند سمر

Acı o kavime ki haysiyetli ve ağır başlı olarak yaşarlardı

Acı onlara ki artık rezil ve sefil duruma düşmüşlerdir

گرد آفاق چو اسکندر بر گرد از آنک تویی امروز جهان را بدل اسکندر

³⁷ Şair, "pâ=ayak" kavramını kaçabilecek ayağı olanlar manasında ve "har=eşek" kavramını da mal ve güç manasında kullanmıştır. Bu kavramları kinâye olarak Horasan ahalisinden Oğuzlarla işbirliği yapan, yahut onlara karşı koymak yerinde yurdunu terk ederek hainler için kullanmıştır.

Gökyüzünde ay misali parlayan İskender'in yerine

Dünyada meşhur olarak artık sen bilinirsin

از تو رزم ای شه و از بخت موافق نصرت از تو عزم ای ملک و از ملک العرش ظفر

Ey padişahım savaşmak senden, başarı ise senin bahtından hâsıl olacaktır

Ey sultanım, azim ve mücadele senden, zafer ise Allah'tandır

همه پوشند کفن گر تو بیوشی خفتان همه خواهند امان چون تو بخواهی مغفر

Sen eğer kaftan giyersen, halk kefen giymiş olur

Sen miğfer (savaş külahı) kuşanırsan, herkes emniyet kazanacaktır³⁸

ای سرافراز جهانبانی کز غایت فضل حق سپردست به عدل تو جهان را یکسر

Ey yüce sultanım, senin faziletlerin o kadar çoktur ki

Allah cihanı senin adaletine havale etmiştir

بهره‌ای باید از عدل تو نیز ایران را گرچه ویران شد بیرون ز جهانش مشمر

İran da senin bu denli adaletinden payını almalıdır

³⁸ Şair bu beyitte, padişahın refah içinde rahatlıkla kaftanını giyip dolaştığı sürece, Oğuzların Horasan halkına olan eziyet ve zulümlerinin devam edeceğini, oysa halkı kurtarmak üzere kaftan yerine miğfer ve diğer savaş teçhizatını kuşanıp düşmanları bertaraf etmesi durumunda halkın refah, huzur ve güvene kavuşacağını vurgulamıştır.

Her ne kadar güzelliğini kaybetmiş bir virâneye (harabe) dönüşmüş olsa dahi

تو خور روشنی و هست خراسان اطلال نه بر اطلال بتابد چو بر آبادان خور

Sen aydın bir güneş, Horasan ise harabeye dönmüş bir yer

Güneş âbâd olan bölgeye yansıdığı kadar bir harabeye yansımayaabilir³⁹

هست ایران به مثل شوره تو ابری و نه ابر هم بر افشاند بر شوره چو بر باغ مطر

İran ülkesi, çöle dönüşmüş, sen ise bulut gibisin

Çöl, yağmursuz kalınca çöl olmuştur, Ancak sen yağarsan bu çöl bağa dönüşür

بر ضعیف و قوی امروز تویی داور حق هست واجب غم حق ضعفا بر داور

Bugün hem zayıfa hem güçlü olana Hak'kın hükümdarı sensin

Zayıfların gam ve kederli halinden haberdar olmak, âdil hükümdarın vazifesidir

کشور ایران چون کشور توران چو تراست از چه محرومست از رافت تو این کشور

Nasıl Turan ülkesi senin ise, İran ülkesi de senindir

O halde (İran) neden senin lütuf ve kereminden mahrum kalmıştır?

گر نیاراید پای تو بدین عزم رکاب غز مدبر نکشد باز عنان تا خاور

Eğer sen bu yola(Oğuzların önünü kesmek) adım atmaz isen

³⁹Enverî, Horasan bölgesi doğuda bulunduğu gibi güneşin doğduğu bir yerdir. Bölgenin maddî ve manevî açılarından zengin bir yer olduğunu hatırlatarak, Padişahu parlayan bir güneşe teşbih etmiştir. Horasan'a hâkim olmasını, bu bölgeye daha önem vermesi gerektiğini de vurgulamıştır.

Uğursuz Oğuzlar bütün doğuyu talan etmekten geri kalmayacaktır

کی بود کی که ز اقصای خراسان آرند از فتوح تو بشارت بر خورشید بشر

Horasan civarından senin zaferinin Müjdesini

Bütün dünya halkına, ne zaman verileceklerdir

پادشاه علما صدر جهان خواجه شرع مایه فخر و شرف قاعده فضل و هنر

Ey cihan âlimlerinin padişahı, ey şeriatın reisi

Ey iftiharın mayası (özü), ey fazilet ve sanatın şerefi

شمس اسلام فلک مرتبه برهان‌الدین آنکه مولیش بود و شمس و فلک فرمان بر

İslâm'ın güneşi, yüce mevkili Burhaneddîn⁴⁰,

İnsanların kendine tabi olduğu gibi güneş ve felek bile ona tabidir

آنکه از مهر تو تازه است چو از دانش روح وانکه بر چهر تو فتنه است بر شمس قمر

Ruhun bilgisinden doygun olan misali senin sevginle tazelenir ferahlık kazanır

Senin sima'nın (güzelliğin) yüzünden güneş ve ay kıskançlık yaşıyor

یاورش بادا حق عزوجل در همه کار تا در این کار بود با تو به همت یاور

⁴⁰ Burhaneddîn kavramı, dinin hücceti ve hakikati anlamına gelir. Ancak şair burada, Semerkand hâkimi Mahmûd Tamgaç Han'ı överek onun "dinin pâyesi, temeli" anlamına gelen "Rüküddîn" lakabına benzer bir ifade kullanmıştır.

Allah İzze ve Celle, bütün işlerinde onunla (hükümdar) beraber olsun

Bu işte (Oğuzlar meselesi) de senin himmetini yüceltsin; senin yanında bulunsun

چون قلم گردد این کارگر آن صدر بزرگ نیزه کردار ببندد ز پی کینه کمر

Eğer bu yazdığım mektup zamanında ulaşip makbul düşerse,

O yüce silahşor, savaşçı hükümdar, düşmanların peşine düşecektir

به تو ای سایه حق خلق جگرسوخته را او شفیع است چنان کامت را پیغمبر

Ey Hakk'ın gölgesi, ciğeri küle dönmüş bu halkı (ıstıraptan kurtar)

Senin zaferine Peygamber (s.a.v) şefaata edecek (tasdik edecektir)

خلق را زین حشر شوم اگر برهانی کردگارت برهاند ز خطر در محشر

Halkı bu uğursuz düşmanlardan kurtardığın takdirde

Allah da seni kıyamet gününde seni bütün tehlikelerden koruyacaktır

پیش سلطان جهان سنجر کو پروردت ای چنو پادشه دادگر حق پرور

Seni Sultan Sencer öyle yetiştirmiştir ki

Kendisi gibi adaleti seven bir padişahsındır

دیده‌ای خواجه آفاق کمال‌الدین را که نباشد به جهان خواجه ازو کاملتر

Göklerin efendisi Kemâleddîn'i hatırlarmısın

Cihanda ondan üstün hiçbir efendi olamamıştır

نیک دانی که چه و تا به کجا داشت برو اعتماد آن شه دین پرور نیکو محضر

Ona ne kadar güvendiğini iyi bilirsin

Güler yüzlü ve dindâr olan padişah ona ne kadar da i'timad ederdi

هست ظاهر که برو هرگز پوشیده نبود هیچ اسرار ممالک چه ز خیر و چه ز شر

Bu belirgindir ki hiçbir şey ondan asla gizli tutulmamıştır

Memleketlerin hayır ya da şer, hiçbir sırrı ondan gizli tutulmamıştır

روشن است آنکه بر آن جمله که خور گردون را بود ایران را رایش همه عمر اندر خور

Şu açıktır ki feleğin iradesinde olan her şey gibi

Hayatı boyunca İran ile ilgili her şeyde onun görüşü etkili olmuştur

واندر آن مملکت و سلطنت و آن دولت چه اثر بود ازو هم به سفر هم به حضر

Devletin yönetimi ve devleti ile ilgili her yerde

İster seyahatte, ister kendi yurdunda, onun tesirini görmek mümkündür

با کمال الدین ابنای خراسان گفتند قصه ما به خداوند جهان خاقان بر

Horasan'ın binalarının bahsinin geçtiği her yerde Kemâleddîn'in ismi zikrolunur

Bizim hikâyemizi de cihanın hüdâvendine (hâkimi) hakanına iletiniz

چون کند پیش خداوند جهان از سر سوز عرضه این قصه رنج و غم و اندوه و فکر

Cihanın hüdâvendi (hâkimi) huzurunda çiğrimizin acısını

Bu hüznü bıkın gönüllerin yorgunluğunu, üzüntü ve endişesini (iletiniz)

از کمال کرم و لطف تو زبید شاها کز کمال‌الدین داری سخن ما باور

Ey padişahım, senin bunca kerem ve lütfüne şayandır ki

Kemâleddîn'e olan itimadından dolayı bizim sözlerimize de inanıyorsundur

زو شنو حال خراسان و غزان ای شه شرق که مر او را همه حالست چو الحمد ازبر

Ey Doğu'nun hükümdarı, Ona (Kemâleddîn) Oğuzların ve Horasan'ın halini sor

Zira o bütün durumlara vakıftır ve şükür ki her şey ezberindedir

تا کشد رای چو نیر تو در آن قوم کمان خویشتن پیش چنین حادثه‌ای کرد سپر

Oğuzlara karşı senin "ok" misali harekete geçmen, düşmanları "keman" gibi
germektedir

Oysa böyle tehlikeli bir hengâmede o kendini "siper" etmiş durumdadır⁴¹

⁴¹ Şair bu beyitte çok ustaca bir benzetme yapmıştır. Şöyle ki hükümdarın Horasan halkını korumak üzere seferberlik kararının (rey) almasını bir "ok" olarak, Oğuzları (düşmanı) da okun çekildiği halde gerilmiş vaziyette tavsif etmiştir. Bu gergin durumda padişahın düşmana karşı yardım talebinde bulunan Kemâleddîn'i ise halkı korumaya çalışan ve kendini feda eden bir "siper" olarak nitelendirmiştir.

آنچه او گوید محض شفقت باشد از آنک
بسطت ملک تو می‌خواهد نه جاه و خطر

Onun bütün sözleri acıma duygusuyla sevgi, şefkat ve sadakatindedir çünkü

O kendisi için değil, tehlikeden uzak, geniş ve ferah bir devlet arzusundadır

خسروا در همه انواع هنر دستت هست
خاصه در شیوه نظم خوش و اشعار غرر

Ey padişahım, sen bütün hünelerden (sanat) anlayansın

Özellikle de hoş nazım ve mümtaz şiir üsluplarından

گر مکرر بود ایطاء در این قافیتم
چون ضروریست شها پرده این نظم مدر

Ey padişahım, kafiyelerimde aynı konular tekrarlanmışsa

Lütfen yadırgamayın, zaruri olmasaydı bunca konuları tekrar etmezdim⁴²

هم بر آن‌گونه که استاد سخن عمیق گفت
خاک خون‌آلود ای باد باصفاهان بر

Nutuk ve hitabet üstadı, 'Em'ak'ın⁴³ söylediği gibi

Ey rüzgâr, kana bulaşmış bu toprağı İsfahan'a götür⁴⁴

⁴² Şair, bu beyitteki ilk kafiyesinde kafiyelerin tekrarlanmasından dolayı bir uyumsuzluğun, hatanın oluştuğunu vurgulamak üzere "ایطاء" kelimesini kullanmıştır. İkinci kafiye de ise Ey padişahım, eğer mesele bu kadar kritik ve hayati olmasa idi, konular bu kadar tekrarlanmazdı diyerek sultandan bu konuda anlayışlı olmasını dilemiştir. Bu nazımın perdesini yırtma anlamına gelen "پرده این نظم مدر" ifadeyi de bu fakiri hor görme, sözlerime dinle ve düşmanlardan bizi kurtar gibi arzulara bulunduğu anlaşılmaktadır.

⁴³ Şihabeddîn ve emîrû'ş-şü'erâ gibi lakapları ile tanınan Am'ak-ı Buhârî, XII. Asrın meşhur şairlerinden olup Sultan Sencer ile de münasebetleri olmuştur.

بی‌گمان خلق جگر سوخته را دریابد چون ز درد دلشان یابد از این گونه خبر

Şüphesiz ki O (padişah) ciğeri yanık halkını anlayacaktır

Eğer bu (manzum mektubu) okursa onların halinden haberdar olacaktır

تا جهان را بفروزد خور گیتی پیمای از جهان داری ای خسرو عادل بر خور

O güneşin (sultan) nurundan cihana nur saçtığı gibi

O adaletli padişah (Tamgaç Han) Horasan'a da nurunu esirgemeyecektir

⁴⁴ Enverî, Am'ak-ı Buhârî'nin sözlerine atıfta bulunarak Oğuzların yaptığı katliamları tasvir etmeye çalışmıştır. Ayrıca konuya ilişkin duygu ve dileklerini içeren şiirlerini, rüzgâr'a "باد", bād" teşbih etmiştir. Em'ak-ı Buhârî kendi çalışmalarında haksızlığa uğrayan toplum ve mekânları Kербela ve Meşhed gibi mekânlara teşbih etmiştir.

SONUÇ

Büyük Selçuklu Devleti'nin Sultan Sencer zamanında yaşanan Katvân Savaşı sonucunda yaşadığı yenilgi neticesinde özellikle Mâvrâünnehir bölgesinde hâkim olduğu bölgelerin büyük bir kısmı rakipleri olan Gurîler, Hârezmşahlar gibi devletlerin hâkimiyeti altına geçmiştir. Bir taraftan devletin dış meselelerindeki karışıklıklar, diğer yandan ise umerâ (emîrler) arasındaki çekişmeler, devletin mekanizmasını sarsmıştı. Bu vaziyette Horasan ve Belh gibi bölgelerde kalabalık topluluklar halinde yaşayan ve Selçuklu Devleti'ne bağlı olan Oğuz Türkleri ile devletin mahallî görevlileri arasında yaşanan sorunlar zayıf düşen Selçuklu Devleti'nin son bulmasına zemin hazırlamıştır. Devletin merkezi olan Merv'den uzak bölgede devletin vergi tahsildarının Oğuzlara karşı uyguladığı haksızlıklar sonucunda Oğuzların isyanını da beraberinde getirmiştir. Zikrolunan savaşta fizikî ve siyasî anlamda gücünü kaybetmiş olan Selçuklu Devleti'nin sultanı olan Sencer, her ne kadar tezahür eden sorunları siyaset ve tedbir ile çözmeye çalışmış olsa da etrafındaki devletin önde gelenleri ve emîrlerinin kışkırtıcı tavsiyelerinden kurtulamamıştır. Bu durumda istemeyerek Oğuzlar ile savaşmak zorunda kalan Sultan, savaşı kaybettiği gibi Oğuzların elinde üç sene sürecek bir müddet esir düşmüştür. Esâretten kurtulmayı başaran Sencer, fizikî ve ruhî bakımdan yıpranmış durumda olduğuna rağmen yıkılmak üzere olan devleti yeniden inşa etmeye çalışmış ancak muvaffak olamamıştır. Onun ölümü ile Selçuklu Devleti fiilen tarih sahnesinden çekilmiştir. Selçuklu Devleti ile Oğuzlar arasında yaşanan savaşlarda Oğuzlar galip gelmişti. Netice olarak da Oğuzlar, Selçukluların yönetiminde olan bölgeleri yağmalayarak halkı yaşlı çocuk demeden acımasızca katletmiş maddî ve manevî değerlerine hürmetsizlik etmişlerdir. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Oğuzlar, bütün halkı özellikle de âlimleri bile katlettikleri gibi halkın sosyal merkezlerinden olan mescid, hankah ve kütüphane gibi yerleri yakıp yıkmışlardır. Böylece bağlı oldukları devlete maddî ve manevî anlamda büyük zararlar vermişlerdir. Çalışmamızın konusu olan "Nâme-yi Ehl-i Horasan" kasidesi de Enverî'nin Oğuzların yağmaları karşısında perişan ve çaresiz duruma düşen Horasan halkının dilinden Semerkand hâkimi Rüknüddîn Mahmûd Tamgaç Han'a yazdığı mektuptur. Şair, hükümdardan Horasan halkını bu kötü durumdan kurtarmayı talep ve iltimas etmiştir.

Söz konusu mektup (kaside), dönemin yaşanan olaylarının siyasî, ekonomik ve kültürel boyutlarını ortaya koymak açısından önemli bir kaynaktır. Şair, Horasan halkının dilinden yazdığı acı dolu mektubunda devlete karşı bütün

samimiyeti ile Selçuklu Devleti ve devlet adamlarını, Sultan Sencer'i ve son olarak da Sencer'in evlatlığı olan Semerkant hâkimi Rüknüddîn Mahmûd Tamgaç Han'ı övmüştür. Kasidenin özünde şair, kendisinin de bulunduğu durumun vahametini anlattığı gibi bir zamanlar Selçuklu Devletine bağlı olan Oğuzların nankörlük yaparak isyan etmesi, masum halka karşı işledikleri çirkin amellerini ortaya koymuştur. Mektubun amacına bakıldığında şair, Rüknüddîn Mahmûd Tamgaç Han'dan Horasana gelerek düşmanların kökünü kazmasını, mağdur olan İran halkını (Horasan) bu musibetten kurtarmasını arzu ve temenni ettiğini görüyoruz. Yaptığımız bu çalışma, edebî açıdan önemli olduğu kadar, Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihinin son deminde cereyan eden Oğuz isyanı neticesinde, Oğuzlar tarafından yağmalanan Horasan'ın durumunu anlamak bakımından da öneme haizdir.

KAYNAKÇA

- ABDULLAHB. ÖMER BEYZÂVÎ, *Nizamu't-tevarih*, haz, Mîr Haşim Muhaddis, Bonyâd-i Mevkufât-ı Dr. Mahmûd Efşâr, Tahran, hş. 1382/2003.
- BOSWORTH, Clifford Edmund, *The History of the Seljuq State (A translation with commentary of the Akhbâr al-dawla al-saljûquiyya)*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2011.
- BROWNE, E. G., *A Literary History of Persia (Tarih-i Edebiyat-ı İran)*, trc. Gulamhüseyn Sedrî Efşar, c. II, *İntişârât-i Morvârid*, Tahran, hş. 1387/2008.
- DÂDBEH, ASGHER, "Enverî", *Dâyiretü'l-Mu'arif-i Bozorg-i İslâmî*, c. X, Tahran, 1380/2001, s. 403-405.
- DEHHUDA, Ali Ekber, *Lugatnâme*, "Enverî", c. III, Müessese-i İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1377/1998, s. 3608-3609.
- ENVERÎ, Muhammed, *Divân-ı Eş'âr-ı Evhadüddîn Enverî*, Merkez-i Tahkikât-ı Râyânei-yi Kâimiye-yi İsfahan, tyk.
- EL-FETH B. ALİ B. MUHAMMED EL-BUNDÂRÎ, *Zübdetü'n-nusra ve Nusbetü'l-usra*, nşr, Houtsma, M. Th. Leiden 1889/ tercüme, Kıvâmeddîn Burslan, *Irak ve Horasan Selçuklular Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1943.
- FESÎH-İ HÂFÎ, MÜCMELÎ FESÎHÎ, c. II, haz, Muhsin Nâcî Nesâbâdî, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, hş.1386/2007.
- FİRDEVSÎ, *Şehnâme*, trc, Necati Lugal, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005.
- HAMDULLAH MÜSTEVFÎ, *Tarih-i Güzide*, haz, Abdülhüseyn Nevâî, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, hş. 1387/2008.
- HİNZ, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, trc. Acar Sevim, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990.
- HIZRÎ, Seyyid Ahmed Rıza, *Tarih-i Hilafet-i Abbâsî (ez Âğâz tâ Payân-ı Âl-ı Bûye)*, Sâzimân-ı Mütalaa ve Tedvîn-i Kutub-i Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâhhâ (Semt), Tahran, hş. 1391/2012.

- İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fi't-târîh*, trc. Ali Hâşimî, c. XXIV, Çap-i İlmî, Merkez-i Tahkikât-ı Râyânei-yi Kâimiye-yi İsfahan, tyk.
- KARAHAN, Abdülkadir, "Enverî Evhadüddîn" *DİA*, c. II, Ankarak, Ankara, 1995, s. 267-268.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1954.
- _____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II, İkinci İmparatorluk Devri*, TTKY, Ankara, 1991.
- MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.
- A. MUHAMMED AVFÎ, *Lubâbü'l-elbâb*, haz. Edward Granville Browne, c. I, Brill Publication, Leiden, 1903.
- MUHAMMED B. ALÎ B. SÜLEYMÂN ER-RÂVENDÎ, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-surûr*, haz. Muhammed İkbâl, *İntişârât-ı Esâtîr*, Tahrah, hş. 1386/2007.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim "Sencer", *DİA*, c. XXXVI, Ankara, 2009, s. 507-511.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G. *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi, 1040-1157)*, c. I, İSAM Yayınları, İstanbul, 2013.
- PİYADEOĞLU, Cihan, *Güneş Ülkesi Horasan*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Camiu't-tevarih (Tevarih-i Âl-i Selçuk)*, tsh, Muhammed Ruşen, *Mirâs-ı Mektûb*, hş. 1386/2007.
- RIZAZÂDE Şafak, Sadık, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, *İntişârât-ı Emîrkebîr*, hş. 1341/1962, s. 176.
- B. SAFA, Zebihullah, *Tarih-i Edebiyat der İran*, c. II, *İntişârât-ı Firdevs*, Tahran, hş. 1388/2009.
- SÜMER, Faruk, "Oğuzlar", *DİA*, c. XXXIII, Ankara, 2007, s. 328-329.
- _____, "Selçuklular", *DİA*, c. XXXVI, Ankara, 2009, s. 365-371.
- ŞEŞEN, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.
- TAŞAĞIL, Ahmet "Hitâyname", *DİA*, c. XVII, Ankara, 1998, s. 405.
- VANLIOĞLU, Mehmet, "Horasan'ın Gözyaşları", *Nüsha Şarkıyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl, II, S. 4, İstanbul, 2002, s. 91-108.
- ZÂHİRÜDDİN-İ NİŞABURÎ, *Selçuknâme*, tsh, Mirza İsmail Efşâr- Muhammed Ramazanî, *İntişârât-ı Esâtîr*, hş. 1390/2011.

C. İnternet Kaynakları

<http://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/ghaside-anvari/sh70>

